

NAGY BARNA

TERVEZET

ECSEDI BÁTHORI ISTVÁN MŰVEINEK KIADÁSÁRA*

1. A kiadvány jelentőségéről

E.B.I. műveinek kiadása a Régi Magyar Próza Emlékek sorozatában aligha szorul részletesebb indoklásra. Sőt, ha számbavesszük azokat az elismerő nyilatkozatokat és megállapításokat, amelyek ezidáig vele s írói jelentőségével kapcsolatban Toldy Ferentől Horváth Jánosig elhangzottak (Beöthy Zsolt XVI. századi szépprózánk csúcsának tekinti fohászkodásait!); s ha elmélyedünk művei páratlan, vagy legalábbis egészen sajátos értékeinek vizsgálatában, inkább azon kezdünk el csodálkozni: hogyan lehet, hogy ezek a kincsek mind mostanáig túlnyomórészt kéziratban maradtak? Anélkül, hogy ennek a bizonyára nem érdektelen kérdésnek vizsgálatába merülnénk, röviden rámutatunk e *hézagpótló s százados mulasztást jóvátenni hivatott kiadvány fontosságára.*

E.B.I. (1555—1605) XVI. század végi és XVII. század eleji történelmünknek egyik kimagasló, de sokképpen az ismeretlenség homályába, félreértések és torzítások ködébe burkolt alakja. Életrajza csak vázlatosan, művei csak kisebb terjedelmű szemelvényekben ismeretesek. *Alakja most saját műveiből s az ezekhez fűzött tanulmányból és jegyzetekből minden eddiginél hitelesebben bontakozhatik ki, magával hozva egy csomó irodalomtörténeti, nyelvészeti, társadalom- és művelődéstörténeti, gazdaság-, ipar- és művészettörténeti szempontból egyaránt nevezetes adalékot és összefüggést.*

Köztörténeti irodalmunk művelői (Acsády, Szekfü, Kosáry) ismételten rámutatnak arra a fájdalmas hiányosságra, hogy az ún. tizenötéves vagy hosszú török háború története máig sincs — még a régebbi stílusú, pragmatikus módszerrel sincs! — kellőképpen megírva. E.B.I. e hadjáratokban nem jelentéktelen szerepet vitt. A Bocskay-féle felkelésbe és szabadságharcba pedig — élete utolsó szakaszában — igen nagy súllyal kapcsolódott be. Éppen fohászkodásaiból (meg a korabeli krónikák néhány kellően nem méltányolt adatából) válik nyilvánvalóvá, hogy a Bocskay-féle szabadságharcban nem csupán a régi középkori közjogi felfogásnak volt része (mint ahogyan azt Eckhart Ferenc óta állították), hanem — legalábbis E.B.I.-nál s a mögötte álló prédikátoroknál — a korukbeli protestáns szabadságizmének is. Nagy László könyvéből is látszik, hogy E.B.I. szerepének még további, eddig feltáratlan vonásai is vannak. Fohászkodásai mellett végrendelete szintén több ponton nyújt adalékokat a Habsburgoktól való elidegenedésének előtörténetéhez.

* A szegedi egyetem I. Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke már az 1950-es évek végén kezdeményezte Ecsedi Báthori István irodalmi munkássága kritikai kiadásának előkészítését, a Báthori életére és tevékenységére, valamint az Ecsedre, mint művelődési centrumra vonatkozó dokumentumok összegyűjtését. Ebbe a munkába nagy lelkesedéssel és a tőle megszokott alapos-sággal kapcsolódott bele Nagy Barna; szöveget másolt, forráskérdéseket oldott meg, új levéltári anyagot tárt föl és az életmű sok fontos problémáját világított meg, új összefüggésekre mutatott rá. Sajnos nem érthette meg a munka befejezését; fennmaradt viszont — néhány jegyzetelt szövegrészlet és útmutató följegyzés mellett — az alábbi részletes „Tervezet”. Kéziratát a család bocsátotta rendelkezésünkre; közlésével a kiváló, tudós kutatóra, tanszékünk önzetlenül és fáradhatatlanul segítőkész külső munkatársára emlékezünk, de egyúttal emlékeztetni szeretnénk az Ecsedi Báthori-kiadás fontosságára is. — K. B.

Legújabb *nyelvészeti* irodalmunkban (különösen Papp László írásaiban) ismételtén szóhoz jut az a felismerés, hogy E.B.I. a XVI. sz. végén egységesülő magyar próza egyik jellegzetes képviselője. *Helyesírása, szókincse, nyelvjárási típusa, egész nyelvezete és stílusa igazában csak most, művei kiadásával tehető vizsgálat tárgyává.* P.L. azt is kiemelte, hogy csak nagyon óvatosan, igen alapos vizsgálódások után állapíthatók meg nyelvjárási, nyelvjárástörténeti sajátosságai. (Ezek közt — szerintem — éppoly szabadon mozoghatott, mint birtokain, hiszen csak kb. 10 éves koráig élt Ecseden, aztán sokáig, mintegy 24 éves koráig (?) Varannón, ahol fohászzkodásai megírását is elkezdette.)

Ugyancsak művei teljes kiadása után válik lehetővé *helyének meghatározása irodalom- és művelődéstörténetünkben.* Jelenleg a legellentétesebb irányok forrás- és kulcsemlerének állítják. (A református ortodoxia első markáns alakja, ugyanakkor református, sőt talán már puritán ihletésű, demokratikusabb tendenciák jelentkezőnek nála; sőt bizonyos felekezetek-főltői ujstoikus, késői reneszánsz törekvések is az ő környezetében otthonosak; ő maga úgy áll a reformáció és ortodoxia határmesgyein, hogy egyúttal már némi barokkos dagály is jelentkezik fogalmazásai-ban és stílusában stb.) — Irodalom- és művelődéstörténeti szempontból különben mint *szerző, szervező, és pártfogó* egyaránt jelentős. — A szegedi Irodalomtörténeti Tanszéken már a korábbi években folyt bizonyos anyaggyűjtés Ecsedre mint irodalmi és művelődési centrumra vonatkozóan. Ecsedet B.I. tette ezzé. Ha a kötetben erre az ecsedi centrumra vonatkozó anyag nem is juthat szóhoz nagyobb mennyiségben, mégis törekszünk kellően értékesíteni az anyagnak azt a részét, amely az ő személyes jelentőségét kidomborítja. Szervező tevékenysége főleg leveleiből tárul elénk (v.ö. Klaniczay, ill. RMKT XVII. sz. I.) Mint bőkezű irodalmi mecénás és kulturális patrónus: főtámogatója a Károlyi Gáspárék Vizsolyi Bibliájának s Fegyverneki Izsák több mint 10 kiadást ért Enchiridion-jának, bibliai kézikönyvének (lexikon, konkordancia és fogalmi szótár egyben).

Egyháztörténeti szempontból elmondható, hogy ő az egyik legfontosabb kulcsemlere a református egyház megszilárdulásának, nemcsak a keletmagyarországi részekben, hanem Erdélyben is. Óriási birtokain a fanatizmus határát súrolva támogatta azt (prédikátorok, eklézsiák, könyvkiadások, iskolák, ispotályok, külföldi tanulmányutak pártolásával), s ő nevelte Gábort, a későbbi erdélyi fejedelmet, szenvedélyes reformátussá, ennek az egyháznak patrónusává „országul”!

A társadalomtörténeti, gazdaság-, ipar- és művészettörténeti szempontból leg-gazdagabb és legváltozatosabb anyagot E.B.I. *végrendelete* tartalmazza, melynek eredeti, autográf kéziratát Keserű Bálintnak sikerült felfedeznie az Eszterházy-levéltár anyagában. Eddig csak másolatok alapján voltak közölve és ismertetve bizonyos részletei. Most módunkban áll a fohászzkodásokéhoz és a Szentháromságról szóló traktáéhoz hasonló, sajátkezü kézírata alapján tenni közzé *a kor legterjedelmesebb és legérdekesebb testámentomát*, mely a végrendeletnek, mint irodalmi műfajnak a problematikáját is újonnan veti fel. (További részleteket l. lentebb az erről szóló szakaszban.)

Levelezéséből olyan *válogatást* kell adnunk, amely E.B.I. alakját és életművét legkülönbözőbb aspektusaiban világítja meg. (Katona és hadvezér; országbíró; földbirtokos; családi és rokoni vonatkozások; egyház és irodalom pártfogója; a haza javáért viaskodó politikus stb.) Ennek keretében, úgy látszik, olyan levéltáranyag is előkerül, amely egészen új oldalról világítja meg a fő- és köznemesség részvételét a Bocskay-féle szabadságharcban. Így a kiadványnak ez a része is becses történeti forrásanyagot tesz közkinccsé.

A *dokumentumok*, melyek a kiadványnak mintegy a függelékét képezik, szorosan hozzátartoznak az előző részek forrásértékű anyagához. Az író, az ember és a közéleti férfiú alakja így még plasztikusabbá válik. Itt főleg olyan darabok egészben vagy részben való közzétételére gondolunk, amelyek elszórtan, unikumokban ill, szinte unikum jellegű RMK-darabokban, vagy régi folyóiratok hasábjain lappanganak. A feladat itt a dokumentumok minél színesebb csoportosítása, s a könyv keretét szét nem feszítő mérték betartása.

A kiadványt alapos *bibliográfia* és néhány érdekes *illusztráció* (fakszimile és kép) élénkíti s teszi a további kutatás hasznos segédeszközévé.

2. A kötet tartalma és terjedelme

A kötet, az ilyen kiadványoknál szokásos kb. 2 ív terjedelmű *bevezető tanulmány* után, a következő *hat főrészre* oszlik:

- a) *Fohászkodások* (kb. 10 ív); gondozza: Nagy Barna
- b) *a Szentháromságról szóló trakta* (kb. 3 ív); gondozza: Nagy Barna
- c) *a végrendelet* (kb. 4 ív); gondozói: Nagy Barna és Keserű Bálint
- d) *levelezés* (kb. 4 ív); gondozza: Keserű Bálint;
- e) *dokumentumok* (kb. 3 ív); gondozza: Keserű Bálint;
- f) *jegyzetek* (petittel kb. 4 ív).

Függelékben: *bibliográfia*, összeállítja: Keserű Bálint és Nagy Barna. — *Képek, fakszimilek* a szöveg közben, vagy szintén a függelékben. — Összterjedelem mintegy 30 ív.

A *bevezető tanulmány* mikre terjeszkedjék ki? Sommásan azt mondhatjuk: kb. azt fejtsse ki, tömör, olvasmányos esszé formájában, amit e tervezet 1. pontjában vázoltunk. Tehát: (1.) az E.B.I.-ra vonatkozó *korábbi irodalomtörténeti és egyéb szempontból kialakult nézetek kritikai áttekintése*, beleértve, vagy legalábbis érintve a fontosabb szépirodalmi feldolgozásokat is. (2.) *Életrajza*, szem előtt tartva a korábbi feldolgozásokat, a korabeli krónikák, emlék- és történetírók (Istvánffy, Szamosközy, Illésházy, Gyulaffy Lestár, Szepsi Laczkó Máté stb.) adalékaitól az RMKT I-ben megjelent összefoglalásig. (3.) *Alakjának s életművének* elsősorban *írói munkásságának fő vonásai*. Különösen kiemelendők azok a vonások, amelyek a mostani kiadványból — a legfrissebb kutatások eredményeként — új színében jelennek meg előttünk. (4.) Utalás arra, hogy az eddigi kutatás és a mostani jegyzetes kritikai kiadás ismeretanyagán, ill. eredményein túl elsőrenden *milyen problémák várnak még tisztázásra*. A kiadvány távolról sem zárhatja le E.B.I. életművének értékelését; sőt éppen lehetővé teszi a további, mindenirányú és szép izgalmaival kecsegtető kutatást.

a) A kiadvány első, legterjedelmesebb, szépirodalmi szempontból is legfontosabb része az, amelynek *Fohászkodások* címet adhatunk. Toldy Ferenc óta a kevésbé szerencsés „zsoltárok” elnevezés vált közkeletűvé; de ez ellen ismételtelen és méltán emeltek óvatát a legilletékesebbek (Zoványi, Révész, Horváth J.). Igaz, hogy ezek a sajtáságos könyörgések és imádságok igen sokszor szoros kapcsolatot mutatnak a hagyományosan Dávid király neve alá foglalt bibliai zsoltárokkal, mint ezek hosszabb-rövidebb részeinek fordításai, parafrázisai, egyéni zengzetű változatai, úgyhogy (egy kicsit az irodalmi hagyománynak is áldozva) a „zsoltáros fohászkodások” elnevezés sem volna helytelen. Mindamellett jobbnak látszik az átfogóbb „Fohászkodások” cím, mert egyfelől a Biblia sok más része is beáramlott ide (pl. a 73. fejezet nem egyéb, mint Jeremiás siralmi 3. részének fordítása, megtűzdelve a főleg Jób könyvéből vett párhuzamokkal); másfelől, mert a zsoltárokhoz képest az író személyes, egyéni lírája, írói ambíciója, belső lelki életének, családjának, nemzetének, egyházának eseményei, külső-belső történései is sajátosan és terjedelmesen szóhoz jutnak. (Pl. Szepsi városa pusztulásának híre; a lőcsei templomfoglalási kísérlet kudarca; Bocskay és a hajdúk dolga; Báthory András és Mihály vajda tragédiái; Belgiojoso nála tett látogatása stb. S ki tudja, mi minden veszett még el a kézirat fájdalmasan hiányzó mintegy kétharmad részében?)

Igen, *e kéziratnak csak kb. egyharmada maradt ránk*, az is temérdek csorbával s tele a helyes sorrend és összefüggés egy csomó nyitott és talán mindörökre megoldhatatlan kérdésével. (A kézirat sorsáról, állományáról és állapotáról a jegyzetek idevágó részében számolunk be.) Sikerült ugyan e jelenleg 121 levélen, ránk maradt szöveget sorrendileg több helyen újrarendezni, figyelmen kívül maradt összefüggést helyreállítani. De korántsem mindenütt. Nem is lehetséges mindenütt. (Ezen már Toldy Ferenc is méltán sóhajtozott.) Hogyan is volna lehetséges, amikor 73 caputból — így nevezi őket írójuk — mindössze 23-nak van meg a címe s legalább a határozottan hozzátartozó eleje (meg az előző caput vége); de csak mintegy 15-nek bírjuk a biztosan megállapítható teljes szövegét, s egy sereg továbbinak csupán többé-kevésbé összefüggő töredékeit, amelyeknek se elejük, se végük nincsen! Azonban *a sorrend és összefüggés kérdései* (bármennyire nyitottak és megoldhatatlanok maradnak is) *végeredményében nem döntöek*. Ezek a töredék-fohások vagy fohásztöredékek éppen ebben az állapotukban is teljesen tükrözik írójuk töredelmes vergődéseit — a bűnbánat legmélyeitől a Krisztussal való egyesülés legmagasztosabb elragadtatásáig. (Van jónéhány Adyval rokon kondulása is!) Hiszen a bibliai zsoltárok sem mindig egységes gondolatmenetűek, hanem a vallásos líra szabad járás-kelésében kanyarognak. Így Báthori fohásza (ott is, ahol egészen bizonyosnak látszik a külső sorrendi összefüggés), sokszor mutatnak az egyes darabokon belül nagy tartalmi változatosságot. Viszont a töredékesen fennmaradt darabok — ha sorrendileg távol is esnek egymástól — sok esetben összecsengenek: ugyanaz a gondolatsor, kép, kifejezés, többször is visszatér, megismétlődik. Hát Szent Dávid nem ismétli magát új meg új hangvételekben, új meg új rázendítésekben? — Így állván a dolog, az a javaslatunk: ne akarjunk a lehetetlenre vállalkozni, hanem miután a tőlünk telhetőt megtettük, a leghelyesebbnek talált sorrend megállapítására, annak megfelelően számozzuk újra a MTA kézirat-tárában őrzött kéziratot. Ahol a caputok eleje és vége hiányzik, ott a valószínűség szerint illesztjük egymás után a leveleket, egyszerűen csillaggal, vagy egyéb nyomdajellel választván el egymástól a szorosabb összefüggést nem mutató töredékeket. Amennyire lehet, megtartjuk a kézirat mostani sorrendjét. De ahol ez nyilvánvaló korrekcióra szorul, ott kellőképpen korrigáljuk, legalábbis a nagyobb valószínűség mértéke szerint. Itt is nyitva hagyván — természetesen — a további kutatás, a jobb okulás lehetőségeit. — (Sajnos, arra aligha számíthatunk, hogy e kézirat hiányosságai valaha is pótlódhatnak még. Mint a fohászcodások záradékából látjuk, írójuk 1579-ben kezdte írni azokat, s ez már a szöveg harmadizben való letisztázása, melyet 1605. januárjában fejezett be. Nem valószínű, hogy a korábbi leiratok fennmaradtak, vagy hogy másvalaki lemásolta ezeket. Teljességgel lehetetlenek ugyan nem tarthatjuk. De amíg ilyesmi az ismeretlen lappangás homályából elő nem bukkan, azzal kell beérnünk, ami a kezünk között van.) — *A szöveg előválasztása* is helyenként elég sok nehézséget okoz a papír megrongált volta, csorbaságai, penészes barnulásai stb. miatt. Nagyon csekély kivételt nem számítva, mégis sikerült ezeket a nehézségeket leküzdenünk s a meglevő szöveget kritikailag megállapítanunk, a lehetőség mértékéig rekonstruálnunk. — Ez nem sikerült volna, ha fel nem ismerjük, hogy E.B.I. *milyen latin bibliafordításokat használt* sok rövidítéssel, meg sok csorbulással terhelt bibliai idézeteinél, vagy ezekből készült fordításainál. Mert bár ő volt a Vizsolyi Biblia főpátrónusa, bibliai szövegeiben nem Károlyi Gáspárékat követi, hanem *latinból fordít*. Külön tanulmányban kellene megvizsgálni fohászcodásait (és a többi írásait is!) abból a szempontból: bibliai idézeteiben hogyan viszonyul a korábbi és korabeli magyar fordításokhoz? Talán lesz, aki egyszer erről is ír: *E.B.I. mint bibliafordító*. — E fohások semmiképpen sem érthetők és nem is értékelhetők szoros bibliai összefüggéseik nélkül. Hiszen sok esetben nem is egyebek, mint hosszabb-rövidebb bibliai szakaszok fordításai vagy parafrázisai, több-kevesebb bibliai locus egymáshoz illesztésével. Ezeket a *bibliai lelőhelyeket*, utalásokat, idézeteket, kölcsönzéseket, reminiscenciákat mindenütt gondosan fel kell tüntetnünk, mégpedig *lábjegyzetben*. (Az ilyen jegyzeteket nem helyezhetjük el másutt, mint a lapok alján, a szövegkritikai apparátussal és szómagyarázatokkal, meg a latin szövegek fordításával egyetemben. Ha másként járnánk el, végnélküli hátralapozással terhelnénk az olvasót, s élvezhetetlenné tennénk a szöveg olvasását.)

Vannak kedvenc textusai, amelyek ismételten visszatérnek (Zsolt. 51., Ezék. 18. stb.) De legeredetibb fogalmazásaihoz, képeihez is a Biblia felől férközhetünk hozzá a legközelebb, a legegyszerűsebb úton. Szemléletessége, erőteljessége, zengete, monotonija és polifónija végeredményében mind innen érthető. Tárnya, főforrása, szellemi-lelki főtápláléka a Biblia. S ami a legérdekesebb: biblicizmusa nem elnyomja, hanem felszabadítja és ihleti az ő sajátosan eredeti írói egyéniségét. Érdemes megfigyelni E.B.I. fohászainak roppant nagy lírai, érzelmi, kifejezésbeli *amplitúdó*-ját. Toldy nem értette megrendítő, a bűnbánat mélységeiben magát vádló önmarcangolását; férfiatlan féregöntudatnak érezte az ilyesmit. Pedig E.B.I. itt is egyszerűen

a Bibliát s annak embereit követi, sajátosan rezonálva a Szentírás legdrasztikusabb kifejezésskálájára. Éppen így az egész keresztény világirodalomban külön fényű gyöngyszemeket produkált a győtrelem kagylóbarlangjából! „És a Krisztus Jézus, az mely rút bűneimet magával eltemette vala, azt naponként ásoatom ki és mint az bika az port az fejire, azonképen hányom [az én] fejemre... és alatta úgy bömbölkök.” Ilyet más nem, csak az ecsedi várúr írhatott, aki látta, mit mívelnek nekidühödött bikái... Ilyen telivér módon szívta fel magába a reformáció századát. De már van olyan „caput” is (a 72.), amelyik erősen barokkveretű, nyelvezete a dagályosság partjáiig sodródó. A mondatok túlsúfoltsága, nehézkes rakottsága helyenként másutt is a barokkra emlékeztet. — Ezeket, és még sok minden egyebet figyelembe véve kell majd kijelölni *azt a sajátos helyet, amelyet E.B.I. XVI—XVII. századi imádság-irodalmunkban elfoglal.* Jellegzetességéhez hozzátartozik, hogy a tanbeli pedantériáig ment *református ortodoxiája* egybe tud olvadni forró *személyes lírájával*. Ugyanakkor, minden harcos-fanatikus kálvinizmusa mellett tovább zengenek nála az ó-egyházi és középkori himnuszok, meg a Vulgata szerinti Bibliai szövegek. Külön érdekes vizsgálódás tárgya lehet: *a katolikus keresztény kontinuitás elemeinek összeállítása* E.B.I. kegyességében, ill. írói hagyatékában. Latin műveltsége is elsősorban ezzel a bibliai, egyházi, meg református teológiai latinsággal van a legelevenebb kapcsolatban. A Biblia latin szövege, s a klasszikus református teológia terminológiája úgy felszívódott benne, hogy minden további nélkül vált át — a legforróbb lírai megnyilatkozások közben is — a bibliai idézetekből összeállított (vagy legfeljebb imádságszerűen második személybe áttett) latin textussorozatra s aztán megint vissza, szépséges, törölmetszett magyarságú lelki futamokba. Könnyedén illeszti össze az ilyen latin részleteket saját latin fogalmazásaival: látszik, milyen jól bírja ezt a nyelvet, hiszen fohászkodásaiban egész caputokat ezen ír, önálló szövegezésüket is. (Többet, mint amennyit Toldy felsorolt.)

Az ilyen hosszabb-rövidebb *latin szövegeknek mindenütt a lap alján adjuk párhuzamos magyar fordítását*, hogy az olvasás folyamatos élvezetességét a szélesebb olvasórétegek számára is biztosítsuk. (A fordításnál nem archaizálunk, legfeljebb olyan bibliai szövegeknél, amelyeket önmaga másutt magyarul közölt ill. fordított le, vesszük át az ő saját magyar szövegezését.) — *A hosszabb magyarázatokat*, amelyek a szöveg jobb megértését szolgálják, akár történeti, akár teológiai, akár egyéb vonatkozásúak, a függelékként hátul elhelyezett jegyzetek közé illesztjük be. — Ellenben a *rövid szövmagyarázatokat*, valamint a *szövegkritikai apparátust* lehetőleg az illető lap alján helyezzük el lábjegyzetként. — *Magát a szöveget* természetesen az akadémiai szabályoknak megfelelően lehetőleg betűhíven közöljük, csupán a verses szövegek kiadásánál követett egyszerűsítést ill. modernizálást engedvén meg magunknak, a ma már nem használatos betűjelek esetében. Tekintettel azonban arra, hogy a RMPE című sorozat (a budapesti tanszék tervezetének megállapítása szerint) nagyon helyesen a legszorosabb tudományos igények fenntartásával bizonyos szélesebb rétegek (diákság, mélyebb irodalmi műveltségű személyek) szükségleteihez is alkalmazkodni kíván: eldöntendőnek tartjuk azt a kérdést: nem kellene-e a *legszükségesebb ékezési és központosítási korrekciókat* magában a *főszövegben* (s nem csupán a szövegkritikai apparátusban) eszközölni, nevezetesen az olyan esetekben, ahol az ilyen korrekciók elhagyása nagyobb mérvű olvasási és megértési nehézségeket okoz? (A korrigálás mibenlétét természetesen ilyenkor is regisztráljuk a lábjegyzetben. Az is természetes, hogy ilyen emendációkkal valóban csak a legszükségesebb esetekben élünk, ügyelve szövegközlésünk helyesírástörténeti és nyelvészeti szempontból megkívántató integritására.) — Egyébként E.B.I. *helyesírási* s a jó megértés szempontjából nevezetes *nyelvi sajátosságaira* a függék jegyzetei elején külön is kitérünk. — Ugyanitt adunk számot a *szöveg korábbi, szemelvényes kiadásairól*, azok értékeiről és esetleges hibáiról vagy hiányosságairól, a *szöveg- és kiadástörténet* minden lényeges mozzanatáról. (A nehezen olvashatóság vagy a félreértés miatt néha mulatságos „melléolvasások” is történnek. Pl. Toldyék nem vévén észre, hogy a görög Újtestámentom egyik fontos szaváról: a vált-ságról van szó, a litron szó helyett így imádkoztatják Krisztushoz Báthorit: „drága citron lől értünk”. Másutt a „sátánok” kezdenek el járni a *sánták* helyett. Vagy talán csak sajtóhibáról volna szó?) Mindenesetre legfőbb kötelességünk: *a minél gondosabb kritikai szöveg közlése*. — Fontos eldöntendő, bár inkább már csak technikai jellegű kérdések még: *a kis és nagybetűk használata*, főleg

tulajdonneveknél; a szavak helytelen egybeírása vagy szétválasztása; a rövidítések feloldása, jelzéssel vagy jel nélkül; a hiányzó szövegrészeknek, betűnek, szótagoknak, szavaknak kiegészítése, s a kiegészítéseknek legcélszerűbb jelzése. Nézetünk szerint a kis- és nagybetűk használatánál, valamint a szavak egybeírásánál vagy szétválasztásánál magában a főszövegben kell eszközölni az emendációt, ha ennek elmaradása jelentősen nehezítené az olvashatóságot és közérthetőséget. A jelölt rövidítéseket zárójel nélküli kurzíválással lehetne feloldani; a szövegromlás ill. a papíryanag hiányossága, vagy az író feledékenységéé avagy tollhibája miatt kimaradt betűket és szavakat szögletes zárójel közt kell kiegészítésként odaírni []; a fölösleges és értelemzavaró többleteket (kettőzés, kétszeri leírás, egyéb tollhibák) ún. ékzárójel () közé kell foglalni. — Javasoljuk még, hogy E.B.I. írásának külalakjából tartsuk meg azt a sajátosságot, miszerint ő rendkívül sűrűn alkalmazza a kikezdéseket (s nem pedig a bekezdéseket) a sorok elején, és nem is csak új mondat kezdetén, hanem hosszabb mondatokon belül többször is. Ez a kivált fohászkodásainál, a bibliai „versekre” tagolás hasonlatosságát idézi emlékeztetünkbe; kikezdő külalakja viszont Balassira, Balassi strófászerkesztő kedvére emlékeztet. Ez a külalak is hadd jegyezze a még lelki rokonságot (minden különbségeken keresztül!) a vallásos líra e korbeli két legnagyobb magyarja között. Mert ami Balassi az istenes verseiben, az Báthori a fohászkodásai sajátos lüktetésű, néha szintén versebe átlendülő prózájában. Csak ez korokabb mozdíthatatlansággal. S ha Báthori, amint feljegyezte 1579-ben kezdte írni fohászkodásait, akkor ők másfél évtizeden át író-kortársak is voltak ebben a műfajban. Csak amaz csillogóbban, de szertelenebb csapongással, amilyen a külső életfolyása is volt; emez pedig az ecsedi vár monumentális helytállásával.*

b) A *Szentháromságról szóló traktája* idáig még szemelvényekben sem volt publikálva. Külső állományában, külalakjában s a kiadással járó egész problematikájában szoros kapcsolatot mutat a fohászkodásokkal. Ezekkel együtt maradt fenn közös, sokképpen megrongált kéziratcsomóként. Sőt ennek a műnek nemcsak az eleje és közbülső részeinek jelentős darabjai hiányoznak, hanem a befejezése sincs meg. Így keletkezése időpontjának meghatározásánál nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben, mint a fohászkodásoknál. Ellenben a mű terve a fennmaradt töredék egyes szakaszaiból elég biztosan megállapítható; így az is, hogy kb. mely részei veszték el s hová tartozó darabjai maradtak meg. Bizonyosan először a teljes Szentháromság lényegi egységét, azután a három „személy” isteni méltóságát fejtegette, igen sok ó- és újtestamentomi érv felsorakoztatásával.

A fennmaradt töredék *terjedelme* lapszám szerint a „Fohászkodások” mennyiségének kb. egyharmada, de ez a mintegy 80 ívoldal általában nincs olyan sűrűn teleírva, mint amannak ívei. (Az azonban rejtély, hogy hogyan számolhatta Toldy 6 1/2 ívnek a terjedelmet, mert annál jóval több az, még ha két összefüggő levélnek, azaz 4 oldalnak vesszünk is egy-egy ívet. — Talán úgy, hogy jelentős részét a fohászkodásokhoz sorolta!) — A *műfaj* meghatározása is egyszerűbb itt: ő maga „Traktának”, tehát értekezésnek nevezi. Ezt legfeljebb még egy közelebbi jelzővel is meg-toldhatjuk, nevezvén *hívtatózó értekezésnek*. Többnyire értekező modorban szól, de elég gyakran fordul — itt-ott humorizáló fölénnel az „eretnek” ellenfélhez is; olykor pedig átcsap közvetlenül

* Nagy Barnának a Fohászkodások-ról írott fenti jellemzése kiegészíthető lenne még nem is egy pontos szöveg-mutatvánnyal, jegyzetekkel, magyarázatokkal. E befejezetlen följegyzések helyett hadd álljon itt a hagyatékából egy jellegzetes lap, pár soros följegyzés önmaga számára az „elintézendőkről”:

EBI fohászkodásaihoz

1. Megnézendő, zsoldárértelmezéseiben van-e valami nyoma Kálvin (vagy mások) zsoldármagyarázatainak, — az általa használt bibliakiadások jegyzetanyagán kívül?
2. Hogyan állja meg helyét — saját színeivel s értekeivel — a zsoldármagyarázatok, átköltések világirodalmában, beleértve a legmodernebbeket is? (A hollandokét, meg pl. a Buberékét is!) A vallási lírának a Bibliában fogant egyéni, páratlan zamatú kiáradása az övé! (Heiler: Das Gebet-jének kategória-rendszere is felhasználandó, szemléltető-eszméltető s vallástörténeti, tudományos hitelű, de végeredményében csakis heurisztikus értékű illusztrációnak!)
3. Mutatis mutandis: hasonló kitapintású legyen a magyar politikai gondolkodás (eddig ismeretlen!) kezdeteinek kibontása. Európai protestáns szabadság-eszmék — Bocskai kardja villanása! Feudális nagyúr, hajdú nyomorúság, megvesztegethetetlen keresztyén magyarság — két pogány közt, egy hazáért! (Balassi—Zrínyi—kurucok—48.)

Istenhez szóló könyörgésbe, mint aki az áhitat fokán vitázik. Így minduntalan annak segítségébe kapaszkodik, akiről ír. Az ilyen pontokon különösen szoros a kapcsolat a fohászzkodásokkal.

Ez a mű további nevezetes adalékokkal szolgál *írónk teológiai műveltségének, irodalmi forrásainak* feltárásához. A kor kimagasló s általa legtekintélyesebbeknek tartott három református teológusát: Kálvint, Bézát és Zanchit meg is nevezi. Egy világi főúr, aki a XVI.—XVII. század fordulóján eredetiben olvassa Kálvint; nemcsak az Institutiót, hanem pl. a Genesis-kommentárját is, amelyből néhány szakaszt le is fordít (E.B.I. mint Kálvin-fordító!) Az egyházatyák közül leginkább Augustinus és Chrysostomus jelentkeznek. A római katolikus ellentáborból legközvetlenebbül Monoszlai Andrást emlegeti, akinek ismételtén kioszt egy-egy laposvágást. De a fő ellenfelek itt természetesen a szentháromságtagadók. Megvizsgálandó: hogyan viszonyul a korabeli, több évtizede virágzó antiszociniánus irodalomhoz, főleg Zanchi nagy művéhez (De tribus Elohim...), akire maga is többször hivatkozik. Annál meglepőbb, hogy a Béza által oly nagyra értékelt magyar teológusok: Szegedi Kis István, Méliusz Péter és Károlyi Péter hasonló tárgyú írásait meg sem említi. Pedig ő is ezek sorába tartozik alapszemléletével és érvelésének részleteivel egyaránt. S tőle sem idegen az a zafos, népies fogalmazás, amely amazokat jellemzi. Még végrendeletében is pendít egyet ezen az antiariánus húron. — Szinte pedáns, ahogyan minden nagyobb írásában ügyel Isten szentháromságos sajátosságainak arányos és fáradhatatlan elősorolására. Itt kapjuk az elvi magyarázatot arra is, miért szereti Krisztust állandóan Jehovának nevezni. (Toldy ezt a vonatkozást is vaskosan félreérti. Úgy veszi, mintha E.B.I. igazában csak a haragvó Istent ismerné. Holott büntudatánál a kegyelem felőli bizonyossága egy végtelenséggel nagyobb.) — Érdekes, hogy ennek a szinten nagyon megconsokult műnek éppen a krisztológiai része maradt fenn a legterjedelmesebben. Írónk architektonikus arányérzéke azonban így is jól kivehető. — A *szövegközlés és jegyzetelés* módja ugyanaz, mint a fohászoknál.

c) 1603.február 28-án kelt, közel 100 ívoldalas *Végrendelete* szintén most jelenik meg először teljes terjedelmében az eddig ismeretlen eredeti kézirat alapján, amelyet Keserű Bálint fedezett fel az Eszterházy-család hercegi ágának levéltárában.

Idáig csak arról a példányról tudtunk, amelyet Komáromy András ismertetett, számos, de nem mindenütt pontos, modern átírású szemelvénnel is illusztrálva, a „*Századok*” 1890-i évfolyamában, miután már 80 esztendővel korábban az *Appendix ad Catalogum Numorum Hungariae ac Transylvaniae Instituti Nationalis Széchenyiani* közölt belőle részleteket. Ez eléggé megbízható és hiteles másolat, hiszen el van látva nemcsak E.B.I. aláírásával és kisebbik pecsétjével, hanem két tanú (Macskásy Mihály és Petheo István) aláírásával s a magyar királyi kamara initialis piros bélyegzőjével is. Minden valószínűség szerint E.B.I. titkára készítette, elég hűségesen, de kivált hangtani és helyesírási szempontból korántsem pontosan. Mégis nélkülözhetetlen ez a másolat is, mert a nagyobbik pecséttel ellátott, de hitelesítő aláírása nélkül maradt, sajátkezű eredetiből (amely E.B.I. rendelkezése értelmében Telegdyné — ill. később Nyáryné — Várday Kata birtokába jutott s onnan került át, összeházasodás révén, 1635 táján az Eszterházyak levéltárába) több részlet *törölve van*, bizonyára a Várday Katáék vonalára eső érdekek szerint. E kitérőlt részletek hozzátartoznak a végrendelet eredeti integritásához, s ezeket érdemlegesen csakis a kamarai levéltárban fennmaradt hiteles másolat példányból pótolhatjuk. Még két további, kevésbé értékes másolatot is ismerünk, egyik a tiszántúli református egyházkerület debreceni levéltárában van, (melyre Tóth Endre professzor volt szíves felhívni a figyelmünket, mikrofilmjét pedig Módis László kollégiumi igazgató bocsátotta rendelkezésünkre), a másik — az eredetinek szomszédságában — ugyancsak az Eszterházy-család levéltárában található (ezt is Keserű Bálint fedezte fel). — *Alapszövegül* természetesen *E.B.I. eredeti kéziratát* vesszük (ennek jele: I.), de szövegkritikai munkánkban, kiegészítésül és a helyes olvasat ellenőrzésére, mindenütt egybevetjük s a szükséghez képest felhasználjuk a kamarailag is hitelesnek elismert másolatot. (II.), valamint a nevezetesebb eltérések regisztrálása érdekében szem előtt tartjuk a Debrecenben (III.) és az Eszterházy-levéltárban őrzött (IV.) másik két másolatot is. — A függelék idevágó jegyzetei elején természetesen összefoglalóan ismertetjük és jellemezzük mind a négy kéziratot s a *szövegtörténet és szövegújlatozat* érdekességeit. A szövegkritikai apparátust a latin részletek párhuzamos magyar fordítását s a bibliai lelőhelyekre vonatkozó utalásokat azonban itt is a lapalji jegyzetekben közöljük.

Műfaj történeti szempontból felmerülhet a kérdés: Vajon mennyiben tekinthető irodalmi, vagy éppen szépirodalmi alkotásnak a XVI.—XVII. századi végrendelet általában, az E.B.I.-é közelebbiről? Az övének eleje és vége — nem kevesebb, mint 15—16 ívoldal — hangnemben, stílusban, formailag és tartalmilag teljesen összelekezik a fohászzkodásaival. (Nagyon helytelenül nevezte ezeket a részeket Komáromy András — s az ő nyomán Makkai Sándor is az „Ördögszekér”-ben — elvont teológiai fejtegetéseknek.) Sőt Zoványi és Révész I. is! Komáromy kivételével nyilván nem is ismerték a kéziratot, s egyszerűen átvették Komáromy helytelen értékelését. Vannak benne még eb-

ben a kegyesen elmélkedő-fohászcodó részben is, olyan mozzanatok, amelyek igen sok korabeli végrendeletnek konstans elemei. (Pl. hogy meg kell halnunk, de halálunk órája bizonytalan stb.) De nála ezek is kibővülnek sajátos ízű bőbeszédűséggel, személyes színezetű, megrázó szépségű vallomásokkal és meghagyásokkal. Mennyivel színesebben hömpölyg az ő végrendelete, mint akár Zrínyié, a szigetvári hőse (1566), akár a Bocskayé! Tanulságosan lehet egybevetni pl. a Radvánszky-féle gyűjtemény darabjaival, melyek közt egyébként — modern átirásban — E.B.I. pótvégrendelete is megjelent. Jellemző rá az átlagosnál sokkal mélyebb, hívő, sőt teológiai öntudatosság, mely sajátosan ötvöződik a feudális nagyúr attitűdjeivel. S itt sem hagyható figyelmen kívül az írói becsvágy. Ő maga is nagy írásműnek tekinti (ha nem is fogatkozás nélkülének!) testamentumát. Széles hömpölygésű epika sok ismétléssel, vissza-visszatérő stereotip részletekkel. Érdekes latin verset tesz a végére, a fellegzés egy kicsit jellemző örömeivel („Nunc opus exegi...”), de az alázat végszavával („Quod potui feci...”). Ha valamit jól mondtam, tiéd a dicsőség, Krisztusom”). Itt is latin himnuszok részleteivel, meg a Babits Mihály által lefordított „Veni Sancta” latin szövegével fejezi be művét. (Érdekes protestáns korrekció nála, hogy az erény érdeme helyett a hit növelését kéri: „Da virtutis meritum” helyett ezt írja: „Da fidei augmentum”)

E kétségelmentül szépirodalmi jellegű részekben túl bőven találhatók *irodalmi* szempontból fontos szakaszok. Elsősorban a saját írói munkásságára nézve. („Az kiket pedig én magam írogattam egyszer is, másszor is, kit gyermekkoromban, kit ifjúkoromban, kit emberkoromban, mely írásimban teljességgel véget nem vetettem. Ismerem is, hogy korrigálnom is kell, ha az jó Isten életemet halasztja...”.) Innen értesülünk elveszett, vagy azóta is lappangó másik értekezéséről, melyet az eleve elrendelésről írt („de Praedestinatione hattam egy kicsin íráskát pecsétém alatt ládában”). Itt rendelkezik iratainak és könyveinek jövődó sorsáról, amelynek forgandóságai így válnak némileg érthetőkké számunkra. (Nem lehetetlen, hogy Jósikáné Somlyai Báthory Anna révén került a Fohászcodások és a Szentháromságról szóló tracta kézírata az oláhfenesi Jósika kastélyba, melynek feldult kápolnájában találták meg összeroncsolódva a múlt század közepén, a szabadságharc után, amint erről Toldy beszámol.)

Még nevezetesebb ez a hatalmas végrendelet mint *társadalom- és művelődéstörténeti dokumentum*. Először is: színes képe a testamentumtevő egész személyiségének és kultúrájának. A dúsgazdag főúr — Isten színe előtt porig alázkodó bűnös: az eleve elrendelés fundamentomos bizonyosságában. Rendkívüli bibliai műveltsége és teológiai képzettsége a helvét irányú reformáció és ortodoxia legbiztosabb forrásaiból táplálkozik. Mint író, maga is elkötelezve érzi magát arra, hogy ha csak szalma telik is tőle, de ezt az Úr oltárára vigye. Egyháza iránti lángoló szeretete és áldozatkészsége ismételtlen a türelmetlen konfesszionálizmusig, sőt szinte már a fanatizmusig sodorja. Szociális igazságérzete több alkalommal indítja megkapó nyilatkozatokra és gesztusokra. Megtiltja, hogy jobbágyait — még ha önként vállalnák is — bármivel terheljék a temetésekor, s Isten után legelőször ötlökik hű bocsánatot, csak azután minden egyéb rendbeliektől. Gazdálkodásának is hű tükre ez a végszámadás. Sok várral, várossal, faluval, birtokrészrel rendelkező nagyúr. Jellemző túlzással azt szokták róla mondani, hogy birtoka az ország egyharmadára terjedt. Szinte nem is tudja pontosan, mi mindene van. Jogi és birtoklási bizonytalanságok; oklevelek hiánya vagy hitelességük kérdései; adósságok hosszú sorral jönnek elének.) Adósságainak rendezetlensége meglepő; de ez egyrészt jellemző vonása a korabeli feudális gazdálkodásnak, másrészt velejárója a háborús pusztításoknak, egyénileg pedig az ő országbírói és hadvezéri teherviselésének. Évtizedszámra kimagasló szerepet vitt a török elleni bajvívásban: erre sok pénz kellett. Valóságos kiskirály volt, de törvénytisztelő, a jogot megadó s a törvényességet koronás királyától is határozottan elváró: országbíró, a nádori szék betöltöttségére folytán a király után a legfőbb méltóság az országban. A végrendelet több helyén méltatlankodik Rudolf zsarnoki túlkapásai miatt (amelyek végül is az ekkor még önrzetiesen használt országbírói pecsét visszaküldésére indították). Udvartartásának, hadi és polgári népének, szolgálóinak s minden rendű-rangú alkalmazottainak színes serege rajzik, rajzolódik elének a végrendelet lapjairól. Ez a testamentum a korabeli várgazdálkodásnak is hű, sok vonatkozásban páratlanul részletes képe. Egész sor vár történetéhez kapunk itt nevezetes adalékot. Aztán a mezőgazdasági és állattenyésztési helyzet sok hiteles adata fut össze széles országtájakról: Varannótól Tasnádig, Dévénýtől Szepsziig meg Füzérig, a legérzékenyebben persze Ecsedről és Nyirbátorról. — S mennyire ügyel, hogy a kor sorsforgandóságaival szemben mindenképpen biztosítsa végrendeletének érvényesülését! A sok eskü, átok alatti fenyegetés, új meg új ismétlés — mind arra irányul: jól értsék, jól jegyezzék meg, el ne felejtsek, megtartsák, végrehajtsák, mindenben pontosan az ő végakarát, hagyományait és rendelkezéseit. Szinte elúnjuk, annyiszor visszatér ugyanazokra, ugyanazokkal a kifejezésekkel. Azt gondolhatjuk: talán az agyvérzés utáni ember feledékenységre hajló természetéből folyik ez a bőbeszédű ismételtetés. De nem! Inkább arra kell gondolnunk: sok egyszerű, írástudatlan embert is érintett ez a végrendelet, azoknak pedig jó volt többször is fülébe-szájába rágni a teendőket, s a rendelkezéseket. Nem volt olyan közhatóság, amelyikre ezeket biztos garancia mellett rábízhatta volna. Így magának az örökhagyónak kellett gondoskodnia a végakarata teljesítésének biztosításáról is, bele-

értve a szükséges karhatalmat s elhárítva még a legközelebbi atyafiak illetéktelen önkényeskedéseit és kíváncsi turkálásait is a hagyatékban, hogy valamiképpen ki ne játsszák a testámentomosoknak kizárólagos és legfőbb joghatóságát. Még a király emberei, a fiskus, meg hadinépek se turkáljanak az ő tárházaiban és ládáiban! „az nem módja”! — Edények, evőeszközök, ivókupák, mosdófelszerelések, ékszerek, lószerszámok, ezüst és aranyművek, remekművű fegyverek, szőnyegek, kárpitok, szőrmefélék hatalmas sora; mintha Ali Baba mondaná az 1001-éjszaka meséiből: „Szézámm nyílj meg!” — úgy tárul elbénk ez a káprázatoság. Szerette a fényűzést s a kincstárolást, mint kora többi nagy magyarja mind. Ha szívesen elismerjük, hogy adott, rendelt — a hite szerinti kemény kikötéssel — a debreceni meg a pataki iskola prédikátorokká leendő diákjainak is: milyen kicsi rész az s még hozzá milyen bizonytalanságban lebegő, ahhoz a fantasztikus vagyon- és kincstőmeghez képest, amit az oly méltatlanná lett kedvencekre: Somlyai Báthory Gáborra és Annára hagyott! Sokkal nagyobb volt az aranyérzéke, mint az arányérzéke. A családhoz, a nemzetséghez ragaszkodás hallatlanul erős, minden mást, a feleséget is háttérbe szorító elsőbbsége mutatkozik itt. Az ősről való megemlékezés büszke öntudatot és magas hivatásérzetet kelt benne, amint intőleg szeretne továbbplántálni reménysege utolsó ágacskáiba: az „árvákba”, akik még továbbviszik a Báthory-nevet. A szülőkről, kivált az anyjáról való megemlékezés hálával tölti el; a kicsi Anna azért is olyannyira kedves előtte, mert ugyanazt a nevet viseli, mint egykor az ő édesanyja. De arra sem a krónikák adatai, sem a végrendelet, sem a fohászkodások nem adnak kellő alapot, hogy olyan feketének lássuk akár a feleségéhez való viszonyát, akár a Gábor és Anna későbbi lezüllesztéért való felelősségét, mint amilyenek egyik-másik szépíró feltűnteti. (Milyen kár, hogy pl. Makkai Sándor, híres „Ördögcséker” c. regényében, a lélektani valószínűsítés kedvéért egyenesen feláldozza a történeti hitelességet, szándékosan idősebbeknek tűntetve fel az ecsedi várba kerülő árvákat, holott Gábor csak 16, Anna pedig csupán 11 éves volt, amikor E.B.I. már meghalt. S vajon milyen alapon állítja Valentine Penrose francia író nő „Báthory Erzsébet, a vérengző grófnő” c. regényében, amely 1962-ben jelent meg a jónevű „Mercure de France” kiadásában, hogy E.B.I. féltörült, kegyetlen és szatír volt? Talán még mindig a XVIII. századi tendenciózus jezsuita forrásokból, vagy a hűtlenségi pöröket kovácsoló császári udvar levéltári anyagából meríti az ilyesmit?)

A végrendelet művészettörténeti jelentőségére már korábban is több oldalról felfigyeltek. (Ld. a bibliográfiai adatokat!) Egy csomó nevezetes műkincsről (papi ruhák, ötvösmunkák, ékszerek), meg építészeti alkotásról hallunk itt. E.B.I. külön ötvöst foglalkoztatott (ennek alakja humorosan érdekes.) Siremlékét előre elkészíttette a batori templomban. Nevezetes a templomok és a batori kolostor renoválása körüli gondoskodása. A nagytőmegű római katolikus egyházi műkincs útját Ecsedre s onnan Kassára és Esztergomba, a végrendelethez fűzött jegyzetekben kísérik figyelemmel, a rendelkezésre álló kéziratok és nyomtatott források felhasználásával.

Szükségesnek tartjuk a jóval kisebb terjedelmű *pótvégrendelet* új kiadását is az eredeti kézirat alapján, (ha ez még fellelhető). Ez t. i. sokrészben egyezik a nagy végrendelettel (amely ismételtlen utal rá), sokrészben pedig kiegészíti azt. Így, bár jóval kisebb értékű, mint amaz, hozzátartozik E.B.I. fontosabb műveinek lehető teljes kiadásához. (Korábbi kiadása Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás, III. k. Bp. 1879, 216—227. 1. Nagy Imre közlése szerinti a Barkóczy-levéltárban őrzött eredeti alapján készült, azonban nem pontos, és modern átírású.

Ugyancsak közlésre méltó — akár itt, akár a jegyzetek közt, akár a dokumentumok sorában — E.B.I. 1598 végén, ill. 1599 elején kelt rövid *donációs levele*, mely szerint a korábban Ceglédi Bizony Ferenc prédikátornak adományozott két zempléni részbirtokot Tatay István fiainak adományozza. Ebből a dokumentumból nemcsak a Tatay-fiúk iránti kegyes gondoskodása mutatkozik meg, hanem az új kalendáriom iránti ellenszenv is. (Lelőhely: a Barkóczy-család levéltárának 1599-évi anyaga az Orsz. Levéltárban. Ezt Nagy Barna találta meg, a pótvégrendelet eredetijének nyomozása közben.)

A kötet e részének gondozását Nagy Barna és Keszérű Bálint közösen látja el.

d) *Levelezés*. Főleg E.B.I. saját leveleire s az ő személyét és sokoldalú munkásságát kidomborító darabokra gondolunk. Nem nélkülözhetők természetesen azok a hozzá írt vagy őrá szóló levelek sem, amelyek alakját és tevékenységét, kivált a Bocskay-féle felkelésben való részvételét világítják meg. Stb. —

A szövegközlésnek itt is lehetőleg az eredeti kéziratokra kell támaszkodnia. A szövegkritikai apparátus, az idegennyelvű szövegrészek párhuzamos magyar fordítása, valamint a rövidebb magyarázatok a kötetnek ebben a részében is lábjegyzetekben helyezhetők el; egyéb, terjedelmesebb jegyzetek hátul kapnak helyet.

Báthory mint levélfíró. Sokkal több levele van, mint gondoltuk. Igen sok lappang még. Eddig elég kevés jelent meg nyomtatásban. Most új, gazdag színek állhat elénk. Az eddig — akár koráb-

ban, akár csak most — ismeretessé vált összes levelek lehetőség teljes „bibliográfiájával”; író és címzett, dátum, tárgy/tartalom, lelőhely, korábbi közlések, stb. — Levelezése mint sokrétű, hiteles kordokumentáció stb. —

e) *A dokumentumok* — a levelezéshez hasonlóan — részint tőle származó, részint hozzá intézett, vagy róla szóló, hozzá fűződő, mégis legfőképpen az ő irodalmi jelentőségét kiemelő darabokból tevődnek össze. Be kellene mutatni néhány jellemző (ok)iratot *országbírói ténykedésének* szemléltetésére. A levéltárak hallatlan tömegét őrzik ilyenmű kiadványainak. Lehetőleg olyanokat válogassunk ki, amelyek nem csupán tipikusak, s nem pusztán ítélmestereinek vagy írnokainak sablonos szerkesztményei, hanem valamelyest az ő személyes szellemi megnyilatkozásai.

Jó volna, ha a sok latinnyelvű kiadvány közt egy-két magyarnyelvűre is bukkannánk az ő aláírásával. A bécsi levéltárban sem ártana szétnézni E.B.I.-tól való vagy rávonatkozó, de még ismeretlen vagy publikálatlan dokumentumok után* — Jó lenne megtalálni azt a *magyar esküminőt*, amelyel katonáit s polgári alkalmazottait fel szokta esketni. Egy mással konfrontálva kellene közölni azt az esküszöveget, amelyikkel 30 éves korában Rudolf országbírájaként felesküdt, és azt a másikat, amelyikkel élete végén Bocskay hűségére állt (Ecsed, 1605. május 2-án, Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Barcsai János jelenlétében), aminek alapján azonnal a felvidéki hadak generálisává nevezte ki a fejedelem. — az özvegye által kibocsátott *gyászjelentés haláláról és meghívó a temetésére*. (Több ilyen ismerünk. A Kapy Zsigmondhoz szóló az Orsz. Levéltárban, a gróf Forgách-család levéltárában van.) — *Hodászi Lukács* fölötté tartott *temetési beszéde* (RMK I. 401.) unikum lévén, melyet a debreceni Déry Múzeumban őriznek, érdemes lenne egész terjedelmében közzétenni, vagy legalábbis azt a hosszabb szakaszát közölni, amelyekben közvetlenül E.B.I. személyéről szól (MTAK mikrofilm.) *Somos-Újfalvi Péter* debreceni rector *latin gyászverse* — szintén unikum — magyar fordítással, vagy pontos tartalmi ismertetésben, esetleg műfordításban. (RMK II. 324. OSZK mikrofilm.) *Zólyomi Sámuel* füzéri lelkipásztor latin emlékbeszéde tartalmi ismertetésben, a közvetlenül E.B.I.-ra vonatkozó szakaszok jó magyar fordításával (RMK II. 325. OSZK mikrofilm.) — *RMK I-II-III.-ból* mindazoknak a műveknek s rávonatkozó vagy hozzáintéztet dokumentumoknak elősorolása, melyek részben vagy egészben az ő költségén, pártfogásával és támogatásával jelentek meg: a *Vizsolyi Biblia* (RMK I. 236.); csatolandók hozzá Ember Lampe: *Historia ecclesiae ref. in Hung. et Trans. 1728.* idevonatkozó szakaszai. *Szenczi Molnár Albert* elsősorban neki ajánlja *Magyar-latin* szótárának 1. kiadását Altdorfból 1604. augusztusában (RMK I. 393.) *Gyarmathi Miklós* helmei predikátor Monoszlói András veszprémi püspök elleni *vitairatát* E.B.I.-nak ajánlva adta ki Debrecenben 1598-ban (RMK I. 301. contra RMK I. 229.) — *Fegyverneki Izáks* több mint tíz kiadást ért bibliai *Enchiridion*-ja (RMK III. 745, 787. etc.) öneki ajánlva s hozzá írt dicsőítő vers kíséretében jelent meg (Basel 1586. ill. 1589. etc.); az ajánlást Grynaeus J.J. professzor, a verset Laskói Csókás Péter írta. Ezeket a dokumentumokat részint szó szerinti idézetek, részint fordítások vagy tartalmi kivonatok formájában lehet közölni, megfelelő rövid magyarázatokkal, ill. megvilágító jegyzetekkel. — Elő lehetne sorolni azokat az irodalmi termékeket is, amelyek *sógornak*, *Nádasdy Ferenc* dunántúli főkapitánynak életére és halálára, meg egyház- és irodalomtámogatására vonatkoznak (Magyari István híres könyvét öneki ajánlva adta ki; előzőleg egyik fordítását az ő megbízásából készítette; Pázmány RMK I. 385. alatti vitairatát 11 oldalas öhozza intézett peroratóiával adta ki; Frankovics György híres orvosi könyvének ajánlása elsősorban öhozza szól; Gablmann nevezetes „*Monomachia Hungaro-Turcica*”-ja Nádasdy mellett időzése alatt készült s öneki ajánlva jelent meg [RMK II. 203. ill. Apponyi I. 532]; ugyanígy Sculteti Severin: *De communicatione idiomatum c.* műve [RMK II. 237.], aminek az az érdekessége, hogy a sógor ilyenformán a *lutherizmus* legvaskosabb irányzatának volt a pártfogója! Magyari István temette két nagy prédikációval [RMK I. 390]. Hősi életét, halálát latin emlékkersek is elsiratták: RMK II. 320—323.) Meglepően sok és kimagasló irodalmi kapcsolat veszi körül a sógor alakját is, amit nem érdektelen felidézni!

A dokumentumok színes sora természetes módon siklik át a *bibliográfiára*, amely a szokásos csoportosításban adja az E.B.I.-ra vonatkozó s vele és életművével valamiképpen kapcsolatos fontosabb közleményeket, műveket, kiadványokat. (1. Életrajzi adatok és feldolgozások, beleértve a családra, családfára vonatkozó néhány legjobb összeállítást is. 2. Műveinek korábbi kiadásai; akár egészben, akár szemelvényekben. 3. Közéleti és katonai pályafutásával kapcsolatos, történeti

* Nagy Barna tett is erre kísérletet néhány évvel a jelen tervezet összeállítását után. *Érdeklődésnek és bécsi kutatásainak eredményeire utaló anyag remélhetőleg van a hagyatékbán (már az is érdekes adalék lesz, ha jelzetek, vagy az átnézett levéltári anyagok listái kerülnek elő).* — K. B.

feldolgozások. A hosszú török háború ama harcainak leírása, amelyekben személyesen résztvett. 4. Az országbírói hivatalban való ténykedését megvilágosító irodalom. 5. A Bocskay-féle felkeléshez való viszonyának irodalma. 6. Emléke a későbbi századokban, máig, különös tekintettel irodalmi jelentőségére. 7. Szépirodalmi feldolgozásokban.) — Egészen rövid annotációt is adhatunk az olyan műveknél, amelyeknél ez első tájékoztatásul szükségesnek látszik.

*Illusztrációk*ul adjunk 4 vagy 6 *fakszimilét* E.B.I. műveinek jól és nehezen olvasható lapjairól. *Képeket*: az ecsedi várról korabeli vagy közelkorú metszet után; fényképfelvételeket a nyírbátori templomról s abban levő síremlékéről; a füleki várról, amelynek győztes ostromában résztvett; ha valahol saját arcképe fennmaradt, annak másolatát; egy-két címlap- vagy ajánlás-másolat az ő pártfogása alatt megjelent művekről; néhány műtárgyról, melyek végrendeletében említetnek s fennmaradtak (papi ruha, kehely, kard stb.) stb.

(1964)

Barnabás Nagy

ENTWURF FÜR EINE WERKAUSGABE ISTVÁN BÁTHORIS VON ECESED

Der hochbegabte Politiker und Schriftsteller István Báthori von Ecsed (1555—1605) war einer der letzten Vertreter der berühmten Familie, der in Ungarn und Seibenburg zahlreiche Fürsten und andere führende Vertreter des Hochadels angehörten. Lange Zeit wurde vor allem seine Tätigkeit als Politiker gewürdigt. In einer äußerst kritischen Epoche war er Landesrichter (d. h. er nahm die dritthöchste Würde nach dem König und dem Palatin ein), und zwar zur Zeit des fünfzehnjährigen Krieges gegen die Türken, als sich auch der offene Bruch mit den Habsburgern bereits ankündigte, der später durch die von Bocskai geführten Hajduken vollzogen wurde. — Bei diesem Entwurf für eine Werkausgabe stehen nicht die politischen Taten Báthoris im Mittelpunkt, auch nicht nur sein Wirken für die protestantische Kultur Ostungarns, die er auf seinen mächtigen Besitzen energisch förderte und zur Entfaltung brachte. Vor allem macht uns dieser Projekt des gestorbenen B. Nagy mit dem Schriftsteller I. B. E. vertraut. Von den bisher unveröffentlichten Werken sind am wichtigsten das Traktat über die heilige Dreifaltigkeit und eine umfangreiche Gebetsammlung. Die letztere bildet eine individuelle, freie Paraphrase auf die biblischen Psalmen und zugleich mit ihrem düsteren Ton und dem lebendigen Stil eine mit zahlreichen aktuellen historischen Hinweisen versehene Selbstbiographie. Nach der inhaltlichen und formalen Analyse dieser *Confessiones*, die in der Entwicklung der Kunstprosa in ungarischer Sprache einen wichtigen Platz einnehmen, schlägt der Verfasser vor, die Hauptwerke (auch das Testament) ungekürzt, den Biefwechsel gekürzt in eine kritische Ausgabe aufzunehmen.